

Z. KARKOVÁNY JUDIT

ÚJRA PROTIWINSKY

2005 júniusában, a Protiwinsky kismonográfia megjelenésekor többen is megkérdezték, hogyan tervezem folytatni a munkát. Nem tervezek folytatást, feleltem, hiszen az előző években mindent összegyűjtöttem, amit csak lehetett. Van viszont három nagy kívánságom: szeretném, ha valaki Münchenben találna még életrajzi dokumentumokat; szeretném, ha a Pásztorfiú, a híres Lenbach-kópia a szülőváros, Balatonfüred tulajdonába kerülne; s nagyon szeretném valamilyen formában műemléki védelemben tudni a Brázay-villa falán rejtőző freskót. Három kívánságomból kettő teljesült. A Protiwinsky-életmű feldolgozását pedig nem tudtam abbahagyni, és a munkában már segítőt is vannak.

Protiwinsky Ferenc házasságáról a Münchenben élő Jürgen Schriffert úr kezdett kérésemre adatokat keresni, s hála a német hivatalok híres alaposágának, nem remélt gazdag forrásra bukkant. Nem az anyakönyvekben, ezekben Németországban éppúgy, mint bárhol a világon, csak a kilencven évesnél régebbi bejegyzések kutathatóak, hanem a városi levéltár címlistáiban.

München város lakóiról ugyanis a 19. századtól kezdve minden évben pontos címlistát állítanak össze, s ezek az Adressbuchok minden korlátozás nélkül, bárki számára hozzáférhetőek. (A kutatáshoz csak idő kell – az persze nem kevés.)

A MŰVÉSZ HÁZASSÁGA

Protiwinsky Ferenc a feltételezett időpontnál jóval korábban, már 1911-ben megnősült. Művészi pályája a házasságkötés évében kezdett felívelni: ekkor állított ki képet először a Kunstvereinben, a Glaspalastban Rembrandt „Levétel a keresztről” című festményének másolatát mutatta be. Az Adressbuch „Foglalkozás” rovatában neve mellett a „festőművész” (Kunstmahler) szerepel; felesége, Felizitas Meyer – a későbbi években Felizitas Protiwinsky-Meyer – neve után a bejegyzés: Privat, azaz ahogyan akkoriban magyarították: „magánzó”. Gyermeük, Franz Friedrich Protiwinsky 1912-ben született. Házasságukat 1916-ban Budapesten magyar bíróság bontotta fel. Protiwinskynek ekkor, az első világháború harmadik évében vissza kellett jönnie Magyarországra, a Cs. és Kir. 48-as gyalogezredben teljesített katonai szolgálatot.

Mindezek az újabban ismertté vált életrajzi adatok újabb kérdéseket vetnek fel, amelyekre a választ ismét csak találgatni lehet. Miért végződött Protiwinsky Ferenc házassága rövid öt év után válással? A háború miatt? Vagy elidegenedtek egymástól, s békeidőben is elváltak volna? Hogy Protiwinsky 1916-ban nem hoz-

za haza feleségét és kisfiát, az számomra nagyon egyszerűen megmagyarázható. Meyerék, ha nem is dúsgazdag, de vagyonos müncheni polgárok, saját emeletes házukban laknak; Felizitas és a kisfiú megélhetését a család a háborús körülmények között is biztosíthatja. Balatonfüreden az egykori jómódból már semmi sem maradt: a festő édesanyja egy udvari szobácskát bérel az Arácsi úton, jövedelme nincs, kisebbik fia is katona. Attól kezdve, hogy Protiwinsky Sándor 1916 augusztusában hősi halált hal, özvegy Protiwinsky Fülöpné eltartója egyetlen még élő gyermeke, Ferenc, aki ekkor már maga is katona. Nincs adatunk arról, járt-e Felizitas Meyer valaha is Magyarországon, abban azonban szinte bizonyos vagyok, hogy a válóper nélküle bonyolódott le.

Felizitas Protiwinsky-Meyer és apja, Fritz Meyer a Kaulbach Strasse 8. számú ház lakójaként 1942/43-ig szerepelnek a müncheni címlistákon. 1944 és 1946 között nem készült ilyen lista; a későbbi években pedig már egyikőjük neve sem bukkan fel. 1953-tól egészen 1984-ben bekövetkezett haláláig Friedrich Protiwinskyt jegyzik müncheni lakosként a Stadtbuchok. Ezekből az adatokból az biztosan kiderül, hogy Protiwinsky Ferenc 1934-es második – s ezúttal végső – hazatelepítése után felesége nem keresett menedéket az Egyesült Államokban, s úgy tűnik, fiuk sem lett az amerikai légierő pilótája. (Igyekszem nagyon óvatosan fogalmazni: a háború alatt sok minden megtörténhetett, amire normális körülmények között senki nem is gondolt.) A festő mindenesetre úgy tudta, hogy volt felesége és fia az ő Balatonfüredre visszatéréssel egy időben – bizonyos szempontból az utolsó pillanatban – elhagyták Németországot. Hogy létezett-e egyáltalán a Protiwinsky Ferenc halála után bagolyvári műtermébe látogató titokzatos amerikai repülőtiszt, s ha volt ilyen, ki lehetett, ezt megint csak találgatni tudjuk. Felizitas Meyer sorsáról sem tudunk többet jelenleg.

A KÓPIÁK FELÉRTÉKELŐDNEK

1916-os hazatérésekor Protiwinsky feltehetően jó néhány festményt rábízott válófélben lévő feleségére; így nem szakadtak meg teljesen kapcsolatai sem a potenciális vásárlókkal, sem a műkereskedőkkel. Ennek bizonyítéka, hogy a Glaspalastban, a kópiák termében még 1917-ben is kiállítanak Protiwinsky-munkát: Max Emanuel Bajor választófejedelem Joseph Vivien festette arcképének másolatát. A francia származású Vivien (1657–1734), a 18. század elejének egyik legjelentősebb portréfestője, a Wittelsbachok udvari festőjeként számos bajor arisztokratát is megörökített. Említésre

méltó, hogy 2004 szeptemberében a zürichi Koller Galériában árverésre került két Vivien után készült Protiwinsky-másolat: Lajos burgundiai herceg és Károly a-lençoni herceg arcképe. Az évezredes másoló-művészetet a 20. században kiszorította a modern idők másoló-technikája, a kópiát fölváltotta a reprodukció. Csakhogy nem egyenlő értékűek: a műtárgy egyedi alkotás, esztétikai értékéhez hozzátartozik az *aura*, amely éppen egyszeri mivoltából eredően körülveszi. A kopista – maga is művész lévén – többet vagy kevesebbet mindenképp megőriz ebből az aurából, míg a reprodukció – amellyel akár tapétázni is lehet – akkor is tucatáru, ha a legtökéletesebb technikával állították elő. Ha a svájci galériában már árvereznek a másolatokra, azt mutatja, hogy a műkereskedők újra fölfedezik a kópiában rejlő értéket.

Míg a művész életrajzi adatainak jobb megismerését a pedáns bürokrácia tette lehetővé, pályája müncheni szakaszát ma már az interneten lehet nyomon követni. Könyvem írásakor a Szépművészeti Múzeum könyvtárában véletlenszerűen föllelhető katalógusokra támaszkodtam; azóta a világhálón a Glaspalast kiállításainak teljes listája megtalálható. A híres üvegpalatában bemutatott kópiák tekintetében tehát ez a hiteles sorrend:

1911: Rembrandt Harmensz van Rijn: Levétel a kereszttről

1912: Balthasar Denner: Idős hölgy

1917: Joseph Vivien: Max Emanuel bajor választófejedeleme arcképe

1922: Peter Paul Rubens: Krisztus a kereszten és Rembrandt Harmensz van Rijn: Levétel a kereszttről

1923: Thomas Lawrence: Lord Mulgreve

1924: Anton van Dyck: Bűnbánó Magdolna

1925: Johannes Van der Meer: Csendélet

1931: Rembrandt Hannensz van Rijn: Idős férfi

Az 1913-as Lenbach-kópia, a Pásztorfiú diplomamunkaként készült, már csak ezért sem szerepelhetett abban az évben kiállításon. A zürichi Koller Galériában árverezett, Vivien után készült arcképek föltehetően egyidejűek a bajor választófejedeleme arcképmásolatával.

A másolat művészi feltétele a tökéletes szakmai tudás, de megvannak a bürokratikus szabályai is: szükséges a tulajdonos engedélye (ki, hol, mikor, hány kópiát készíthet), stb. A Protiwinsky Ferenc hazatérése után felbukkanó másolatok tehát még 1934 előtti munkái. Lajstromozásuk problémás: a hagyatéki leltár egy Rembrandt és két Van Dyck képet jegyez, ennél azonban valószínűleg több volt. A hatvan éves jubileumára készülő festőt műtermében meglátogató tanító-újságíró Márkus Dezső például két élő személyről – Luttor prelátusról és Horthy kormányzóról – festett portré között

említi az amsterdami polgármester arcképét. Csakhogy ez Rembrandt világhírű festménye! A hagyatéki leltár unott és felületes fölvevői hasonlóképpen nélkülözték a minimális szakértelmet is: az általuk megnevezett „Öreg férfi” és „Öreg nő” éppúgy lehet kópia, mint a Protiwinsky-szülők ábrázolása. A fürediek emlékezete szerint a római katolikus plébánia tulajdonában is volt egy nagyobb méretű, bibliai tárgyú másolat. Sem ennek, sem a többi képnek a sorsa nem ismeretes.

Egyetlen – vigasztaló – kivétel a Lenbach-másolat, Ezért szeretnék itt személyes köszönetet is mondani a Balatonfüred Városért Közalapítványnak és elnökének, Gubicza Ferenc úrnak, akinek mecénási nagylelkűségéből a festő féltve őrzött műve, díjnyertes akadémiai pályamunkája, a Pásztorfiú a Helytörténeti Gyűjtemény tulajdonába került. „Méltó helyére” – szokás ilyenkor mondani. De nem a megszokás mondatja velem: Füred festőjének pályáját meghatározta ez a kép, s ha lesz egyszer festmények kiállítására is alkalmas hely a Gyűjteményben, ez a kép bizonyosan a főhelyre kerül.

MIÉRT NINCS A BALATONI MÚZEUMBAN PROTIWINSKY-FESTMÉNY?

1944 májusában a deportálásokkal egy időben megkezdődött az elhurcolt zsidók javainak leltárba vétele és zárolása, majd szinte ugyanekkor megkezdődött a vagyonok szétrablása is. Eleinte még hivatalos pecsétek fügefalevele került a kiigénylésekre, hamarosan azonban a magasabb hivatali pozíció vagy éppen a katonai rang döntötte el, ki juthat hozzá az értékekhez, melyeknek tulajdonosai közben többségükben elpusztultak a megsemmisítő táborokban. Zala megyében több nagyértékű műgyűjtemény sorsa is megpecsételődött ekkor.

1944. június 12-én vitéz gróf Teleki Béla Zala megyei főispán felirattal fordult az Országos Szépművészeti Múzeum főigazgatójához, dr. Csánky Déneshez, aki a zár alá vett műtárgyak kormánybiztosaként a korábban zsidó tulajdonban lévő gyűjtemények fölött rendelkezett. Teleki főispán „kulturális és hazafias érdekekre tekintettel” azt kérte a kormánybiztostól, hogy a múkincsekből a vármegye területén található múzeumokat – főként a nagykanizsait és a keszthelyit – bővítsék, illetve az anyag nagyobb részével alapítsanak egy önálló Göcsej Múzeumot. A műtárgyak helyes kiválasztására és az új múzeum létesítésére a keszthelyi múzeumigazgató, dr. Darnay Béla személyében látott biztosítékot.

A fővárosban gyorsan rábólintottak a kérésre. Dr. Csánky kormánybiztos június 16-án kelt válasza egyértelmű: „Az összegyűjtött műtárgyak szétoztásánál azt az elvi álláspontot kívánom képviselni, hogy a vidéki anyag lehetőség szerint helyi múzeumoknak jus-

son.” A Balatoni Múzeum igazgatójának személyét ő is megfelelőnek tartotta a feladat elvégzésére.

Alig néhány nap múlva a kormánybiztos már Darnay Béla megsegítését kéri a főispántól: „*dr. Fehér János tapolcai főszolgabíró megtagadta az ez idő szerint a tapolcai Pannónia szálló portás fiúkéjében (!) elhelyezett és annak idején dr. Frisch tapolcai zsidó egyén által összehordott régiségek kiadását azzal, hogy azokat nevezett zsidó (...) a nevezett községfőjegyzőjének, dr. Fehér Károlynak, illetőleg Tapolca nagyközségnek ajándékozta.*” A főjegyző a gyűjtemény anyagából a tapolcai Levente Otthonban kívánt múzeumot alapítani. Senkit nem zavart, hogy „nevezett zsidó” a hivatkozott ajándékozás időpontjában már koncentrációs táborban volt.

Szeptember 16-án a Balatoni Múzeum igazgatója teherautót kért Teleki főispántól, akár katonai szállítóeszközöket is, vagy legalább némi pénzt, amiből „az óriási értékű, zsidó vagyomból származó műtárgyakat” a megye egész területéről Keszthelyre szállíthassa. „*Pénz és teherautó nélkül, én itt tehetetlenül vergődöm, és összetett kezekkel kell néznom a veszélyeztetettebb területen lévő felbecsülhetetlen anyag pusztulása elé.*”

Mármost számunkra Protiwinsky Ferenc ismertsége, illetve művészi kvalitásainak elismerése szempontjából Darnay következő, 1944. november 24-én írott levele érdekes. (A címzett a nyilas hatalomátvétel után Csomay Miklós főispán, a levél elején említett zalaegerszegi eskütétel pedig nyilván a Szálasi-kormányra adott eskü.) A levél első felét szeretném teljes terjedelmében idézni.

Mélyentisztelt Főispán Úr!

Kedves Barátom!

Írásban is nagyon köszönöm szívességedet, mellyel nekünk, az eskütétel után, szállást adni méltóztattál. Örülök, hogy mégis ott maradtam nov. 23-án délelőtt is Zalaegerszegen és így részben megtekinthettem az ott felhalmozott zsidóvagyonból származó műtárgyakat, amelyek között a lehető legnagyobb meglepetésemre találtam egy ANDREA DEL SARTO (1486–1531), a híres „Utolsó vacsora” világhírű festőjének és az ugyancsak világhírű PAOLO CALARI, másképpen VERONESE-nek (1528–1588) egy-egy eredeti krétarajzát! (...) De találtam ott másik 4 db igen szép és hatalmas olajfestményt is többek között (1–1 balatonfüredi Protivinszky-féle kép: csopaki Ranolder-kas-tély és Tihanyi félsziget), amelyek annyira izgatnak, hogy nem tudok nyugton maradni, míg mielőbb ide nem hozom őket, illetőleg, amíg a többi zalaegerszegi anyagot is sürgősen át nem nézem, hát ha lesz ott még újabb szenzáció is.

Darnay Béla tehát Andrea del Sarto és Veronese után Protiwinsky nevét emeli ki, s mivel az ő bemutatását – ellentétben a reneszánsz mesterekével – nem tartja

szükségesnek, föltételezhetjük, hogy a füredi művész a főispán előtt sem volt ismeretlen. A levélből az is kiderül, hogy november 24-ig a megyéből sehonnan, semmit nem szállítottak Keszthelyre. A Balatoni Múzeumban egyetlen Protiwinsky-festmény nincs ma sem. A zsidóktól elvett műtárgyak csekély része a nyilasok révén nyugatra került. Az összehordott anyagot ugyanis a zalaegerszegi állomáson bombatámadás érte és megsemmisült. (Németh László – Paksy Zoltán: Együttélés és kirekesztés című könyvéből a 179., 181., 223. sz. dokumentum.)

SZEKRÉNYEK MÉLYÉRŐL, ELFELEJTETT LÁDÁKBÓL ...

... került elő mostanában több Protiwinsky festmény. Először a *Vitorlás szán a Balatonon*; ez valóban egy szekrény sötétjében aludt évtizedeken keresztül, keret nélkül de biztonságosan elhelyezve. Veszprémi tulajdonosa a Protiwinsky kismonográfia olvasása közben ismerte fel, hogy a „*Balatonkultusz és a kisemberek*” című Mészöly-könyvnek (a monográfia 20. oldalán bemutatott) illusztrációja a szekrénye mélyén lapuló festményről készült. Azt sajnos már nem lehet kideríteni, hogy pontosan mikor és hogyan került a családhoz, a világháború végén Veszprémben, vagy az azt követő években Noszlopon. Mármost a *Jégvitorlás* nemcsak azért fontos, mert a legkorábbi Protiwinsky-festmény, amelyet eddig ismerünk, hanem mert előbukkanása fölcsilantja a reményt, hátha a másik három ugyanebben az időben készült kép is előkerül. (A *Balaton víztölcser* 1948-ban a füredi Mészöly-villában még megvolt, sem a háború, sem az emberek nem tettek kárt benne!) A balatoni téli világ ábrázolása pedig bizonyítja, hogy a fiatal festőre már a müncheni évek előtt is érdemes volt odafigyelni.

Az év elején egy megszűnő belvárosi antikvárium raktárából került elő hat Protiwinsky-festmény. Az aukciós könyvek között válogató fiatal műgyűjtő talált rá egy a lépcső korlátjához támasztott képre, s megvette, bár a festőről csak annyit tudtak az eladók, hogy „valami balatoni művész”. A fiatalember Csopak honlapján, majd a füredi Helytörténeti Gyűjteményben tájékozódott a művészről, azután visszatért az antikváriumba és megvette az ott lévő többi képet is – összesen hatot. A boltban már csak arra emlékeztek, hogy a (keret nélküli) képeket vagy tíz éve guberálók hozták be s adták el fil-lérékért. A festmények szerencsére nem sérültek meg, s szakszerű tisztítás és keretezés után akár füredi bemutatásuk is szóba kerülhet: új tulajdonosuk, aki közben maga is belekóstolt a Protiwinsky-kutatás izgalmaiba, szívesen kölcsönöznék őket.

Hát így áll a történet 2007. március végén. Csak a freskó ügyében nem jutottam egy lépést sem előre.